

## RUSYA MÜSLÜMANLARINDA ORTAK EDEBÎ TÜRKÇE MESELESİ: SIRAT-I MÜSTAKİM DERGİSİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME\*

İpek YILDIRIM\*\*

Öz

*Rusya Müslümanları tedricen Çarlık Rusyası hâkimiyetine girmek zorunda kaldıktan sonra, gerek yüzlerce yıldır üzerinde yerleşik buldukları alan çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğundan, gerekse hâkim devletin eğitim, din ve sosyo-kültürel sahalarda dayattığı bir kısım yaptırımlar nedeniyle dil ve edebiyat alanlarında çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Bu çalışmada Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinde Rusya Müslümanlarının dil ve edebiyat sahasındaki mevcut durumu ve bu sahaya ilişkin düşünce, uğraş ve girişimleri Sırat-ı Müstakim dergisi üzerinden incelenmiştir. İlk etapta dil ve edebiyattan bahsedilerek ortak edebî Türkçe meselesi konusunda dilin sadeleştirilmesi ve islahı için Sırat-ı Müstakim dergisi yazarları tarafından sunulan çözüm önerileri, getirdikleri eleştiriler ve tespit ettikleri sebeplerle ele alınmıştır. Ardından ortak edebî Türkçe ile eğitim alınmasının önemi ile söz konusu meselenin basın hayatına yansımaları aktarılmıştır. Bahsi geçen konulara ilişkin dergide tespit olunan beş yazı nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analize tabi tutularak, yukarıda bahsedilen kapsam dahilinde dergide Rusya Müslümanlarının konuya ilişkin çabaları ve fikirleri belirlenerek yorumlanmıştır. Sonuçta, Rusya Müslümanlarının şive farklılıklarından kaynaklı sorunlar, onları ortak bir dilde buluşturmakta zorlamıştır, bu doğrultuda geniş islahatlar önerilmiş ve hukuki girişimler yapılmışsa da Çarlık Rusyası'nın milliyetçi tutumları bunların birçoğuna engel olmuştur.*

**Anahtar kelimeler:** Rusya Müslümanları, Rusya Türkleri, Sırat-ı Müstakim Dergisi, Ortak Edebî Türkçe.

Geliş Tarihi: 08 Mart 2021 - Kabul Tarihi: 24 Mayıs 2021.

Atıf Bilgisi: İpek Yıldırım, "Rusya Müslümanlarında Ortak Edebî Türkçe Meselesi: Sırat-ı Müstakim Dergisi Üzerinden Bir İnceleme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 253, İstanbul 2021, s. 381-396.

\* Bu makalenin oluşum sürecinde fikir, öneri ve yönlendirmeleriyle değerli desteklerini esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Belkis Ulusoy Nalcioglu'na teşekkürü borç bilirim.

\*\* İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, [ipekyildirim@hotmail.es](mailto:ipekyildirim@hotmail.es), ORCID ID: 0000-0001-5410-0478.

## **The Common Literary Turkish Issue Among Russian Muslims: A Study On Sırat-ı Müstakim Magazine**

### **Abstract**

After the Russian Muslims had to gradually come under the rule of Tsarist Russia, they faced various problems in the fields of language and literature, both because the area on which they were settled for hundreds of years spread over a very wide geography and because of some sanctions imposed by the dominant state in education, religion and socio-cultural fields. In this study, the situation that existed of the Russian Muslims in the field of language and literature in the last periods of the Tsarist Russia and their thoughts, efforts and initiatives in this field were examined through the Sırat-ı Müstakim magazine. In the first place, language and literature were mentioned and the solution proposals presented by the authors of Sırat-ı Müstakim magazine for the simplification and improvement of the common literary Turkish issue were discussed with the criticisms they brought and the reasons they determined. Then, the importance of education in common literary Turkish and the implications of this issue on the life of the press were conveyed. Five articles determined in the magazine on the aforementioned issues were subjected to descriptive analysis, which is one of the qualitative research methods, and the efforts and opinions of Russian Muslims on the subject were determined and interpreted within the scope of the above-mentioned scope. As a result, problems arising from the dialect differences of the Russian Muslims forced them to bring them together in a common language, although broad reforms were proposed and some legal initiatives were made in this direction, the nationalist attitudes of the Tsarist Russia prevented many of them.

**Keywords:** Russian Muslims, Russian Turks, Sırat-ı Müstakim Magazine, Common Literary Turkish.

### **1. Giriş**

Rusya Müslümanlarının ata yurtlarının Çarlık Rusyası'nda kapladığı çok geniş saha dolayısıyla diğer topluluklarla etkileşim kurması ve kullandıkları dillerin tarihsel süreçte sürekli gelişim gösterip değişmesi sebebiyle, birbirinden epeyce uzak düşebilen Türk boyları arasında şive farklılıkları görülmektedir. Yirmiye yakın Türk soylu halkın her biri kendi irili ufaklı bağımsız siyasi oluşumlarını Ruslar lehine yitirmeye başladıktan ve özellikle de bu yeni hâkim devletin izlediği baskıcı politikalarla öz kimliklerini unutturmak ve hususen de diğer Türk soylu halklarla olan iletişimlerini asgariye indirebilmek hatta kesebilmek gayesiyle yürüttüğü ayrıştırıcı politikalar nedeniyle ortak edebî Türk dili meselesi üzerine yoğunlaşmışlardır. Milli kimliğin temel yapıtaşı niteliğindeki dilin muhafazası, sonraki nesillere aktarılması, geliştirilmesi ve tüm Türk topluluklarının ana dil üzerinden iletişiminin sağlanabilmesinin önemi ve gereği baş meselelerden birini teşkil eder duruma gelmiştir.

Rusya Müslümanları, Türk birliğinin sağlanması için millî duygularla hareket ederek ortak edebî Türkçe kullanımını savunmuştur. Bu doğrultuda gerek eğitim kurumları gerek millî basın yoluyla gerekse de Rus resmî makamları ile ilişkiler yoluyla girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle millî basın yoluyla durum tespiti yapılarak, sorunlara dikkat çekilmiş, çözüm önerileri sunularak, somut girişimlere başvurulmuş ve yine basın yoluyla gidişata dair kamunun bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Bu çalışmanın amacı coğrafi olarak geniş alanda dağılım gösteren Rusya Müslümanlarının Sırat-ı Müstakim der-

gisi yazarları tarafından ele alınan ortak edebî Türkçe kullanımı konusunda yaşadığı sıkıntıları tespit etmek ve bu ortak edebî Türkçe etrafında ne derece birleşebildiklerini aktarmaktır. Diğer bir ifadeyle, dil ve edebiyat sahasındaki durum dahilinde, bahsi geçen meselenin çözümü için gösterdikleri çabaları ele almaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki farklı edebî dillerin ortaya çıkışında milliyetçi Rus politikalarının etkisi kadar bazı yerel aydınların çabası da mevcuttur, öyle ki kendi şivelerinin edebî dile dönüşmesini arzu eden Türkler de vardır. Bu çalışmada; ana dil meselesi, ortak edebî Türkçe oluşturulması, öğretimi ve yaygınlaştırılması konularıyla, mezkûr meseleye dair Rus Eğitim Bakanlığı'nın alması tavsiye olunan tedbirler, kararlar vb. konuları Sırat-ı Müstakim dergisi üzerinden incelenecektir. A. Sevindik'in "*Rusya Müslümânlarında Dil ve Edebiyât*", Muhammed Ayaz İshaki'nin "*Kazanlı Ayaz*" imzasını atarak yazdığı "*Rusya Müslümânları V*", Troytskili Ahmed Taceddin'in "*Rusya Müslümânları ve Rus Maârif Nezâreti*", Sırat-ı Mustakim imzasıyla Müslüman muhabirlerin çalışmalarını içeren "*Rusya'da Mekâtib-i İbtidâiyede Lisân-ı Umûmî*" makaleleri ile Osmanischer Lloyd gazetesinden tercüme edilerek alınılan "*Rusya'daki Türkçe*" başlıklı yazı, nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel analize tabi tutularak, yukarıda bahsedilen kapsam dahilinde dergide Rusya Müslümanlarının konuya ilişkin çabaları ve fikirleri belirlenerek yorumlanmıştır. Betimsel analiz yönteminde önceden belirlenmiş başlıklar dahilinde bir özetleme ve yorumlama söz konusudur. Bu doğrultuda tematik bir kapsam dahilinde veriler işlenerek tanımlanmakta ve yorumlanmaktadır.<sup>1</sup> Buna göre dergideki yazılarda ortak edebî Türkçe konusunda ve konu bağlamında işlenen eğitim ve basın alanında bir özetleme ve yorumlama yapılmıştır. Çalışmada ayrıca dönemin siyasi, içtimai arka planını aydınlatılabilmek babında ilgili literatüre de başvurulmuştur.

## **2. Sırat-ı Müstakim Dergisi ve Rusya Müslümanlarıyla İrtibatı**

14 Ağustos 1908'te ilk sayısı yayına giren Sırat-ı Müstakim dergisi 182 sayı yayınlanmış ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır, Ebül'ulâ Zeynelâbidin ve H. Eşref Edip derginin kurucularından olmuştur. 8 Mart 1912'deki 183. sayısından itibaren "*Sebilürreşâd*" ismiyle hizmet vermeye devam etmiştir. "*Dîn, felsefe, edebiyât, hukûk ve ulûmdan bahîs haftalık gazetedir*" ibaresiyle yayın hayatına başlayan dergi daha sonra ibaresine "*siyâsiyâtta ve bilhâssa gerek siyâsî gerek ictimâî ve medenî ahval ve şuûn-i İslâmiyeden bahseder*" ifadelerini ekleyerek İslami meseleleri de kapsayan yayın politikasını gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu haliyle toplumu ilgilendiren din, felsefe, edebiyat gibi konuların yanı sıra İslami meselelerle de ilgilenen bir dergi niteliğini taşımaktadır. Yazar kadrosu geniş olan dergide Mehmet Akif Ersoy'un, Yusuf Akçura'nın ve Ahmet Ağaoğlu'nun yazılarına rastlamak mümkündür.<sup>2-3</sup>

<sup>1</sup> Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 89.

<sup>2</sup> M. Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008, s. 11-14.

<sup>3</sup> Adem Efe, "*Sebilürreşâd*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 251-253.

Mertoğlu'nun *Açıklamalı Fihrist ve Dizin* çalışması incelendiğinde Sırat-ı Müstakim dergisindeki yazılarda çok geniş bir coğrafyaya ait meselelerinin işlendiği görülmektedir. Öyle ki, Londra'daki Müslümanlardan Çin'deki Müslümanlara kadar muhtelif içtimai konular ele alınmıştır. Rusya Müslümanları da dergide yer verilen topluluklardan birisi olmuştur. Bu anlamda dergiyi önemli kılan noktalardan birinin de dergiye geniş İslam coğrafyasından yazılarını ulaştırılan yazarlar vasıtasıyla güvenilir bilgi ve tecrübelerin sunulması olduğu düşünülmektedir.<sup>4</sup> Bu doğrultuda dergide Rusya Müslümanlarından pek çok kimsenin yazıları ve yazı dizisi vardır. Bu yazarlardan bazıları, Halim Sabit, A. Sevindik, Abdürreşid İbrahim, Permlî Züfer Kasımî, Muhammed Ayaz İshaki (Kazanlı Ayaz), Troytskili Ahmed Taceddin, Alimcan el-İdrisi ve Nur Ali-zade Gıyaseddin'dir.

### 3. Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat: Ortak Edebî Türkçe ve Dilin Sadeleştirilmesi

Rusya Müslümanları arasında ortak edebî Türkçe konusunda pek çok fikir öne sürülmüş ve çalışmalar yapılmıştır. İsmail Gaspıralı bu anlamda "*dilde birlik*" fikriyle ilerleyen dönemin ünlü aydınlarından birisi olmuştur. Ona göre ortak edebî Türkçe, diğer Türk boylarının kullandığı şive ve lehçelerdeki kelimelerden faydalanılarak oluşturulmuş ve sadeleştirilmiş bir İstanbul Türkçesidir. Türkler arasında birliğin ortak bir edebî dil kullanmakla mümkün olacağını belirten Gaspıralı'nın<sup>5</sup> yanı sıra A. Sevindik, Muhammed Ayaz İshaki ve Troytskili Ahmed Taceddin gibi yazar ve aydınlar da dilde birlik olmanın gerekliliğine dair benzer görüşleri Sırat-ı Müstakim dergisinde savunmuşlar ve bu alana fikirleriyle hizmet etmişlerdir.

A. Sevindik'in<sup>6</sup> on dokuz no'lu Sırat-ı Müstakim dergisinde yazdığı "*Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat*" başlıklı makalesinde dil meselesinin en önemli ve en zor mesele olduğuna dikkat çekilmektedir. Yazıda, Rusya Müslümanlarının Tatar, Kırgız, Özbek, Kafkaslılar gibi pek çok milletten meydana geldiği ancak ortak bir dilde anlaşamadıkları ifade edilmektedir. Verdiği örnekte de durumu dile getiren Sevindik; Kazanlı bir Tatarın Türkistan'daki bir Müslümanla diyaloga girmesinde şive ve kastedilen ifadelerin farklılığı sebebiyle ortak bir anlamın yakalanamadığını belirtmiştir. Dahası, verdiği resmi boyuttaki ikinci bir örnekle de durumu pekiştirmiştir: "*Şu itibârdan, Rusya'nın ikinci meclis-i mebûsanında 35 kadar İslâm vekil biri diğeriyle Rusça söyleşiye mecbur oldular. Öyle ise böyle bir kavmin edebiyâtı nerede olur?*"<sup>7</sup> Bu

<sup>4</sup> Efe, a.y.

<sup>5</sup> Altan Deliorman, "Gaspıralı'nın Fikir Dünyası", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/1, Ankara 2001, s. 363.

<sup>6</sup> A. Sevindik (...): Doğum ve vefat tarihi dahil hayatı hakkında bilgi bulunmayan yazar, yazılarını Sırat-ı Müstakim dergisine günümüzdeki Başkurdistan'ın başkenti olan Ufa'dan göndermiştir. "*Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat*" başlıklı yazısının yanı sıra, Sırat-ı Müstakim dergisininin 25 no'lu sayısında "*Akvâm-ı Türkiye'ye Müjde ve Türk Derneğini Tebrîk*" başlıklı bir yazısı bulunmaktadır. (Bkz: Mertoğlu, a.g.e., s. 309.)

<sup>7</sup> A. Sevindik, "Rusya Müslümanlarında Dil ve Edebiyat", *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C. 1, S. 19, 18 Kânûn-i Evvel 1324 / 31 Aralık 1908, s. 300.

hususta Rusya'daki ikinci Duma'da yaşanan bu duruma dikkat çekerek ortak edebî Türkçe kullanımının gerekliliğini vurgulamıştır.

Sevindik, şive ayrılıklarının nedenini açıklarken, öncelikle Türki milletlerin en eski topluluklardan biri olduğunu vurgulamış ve haliyle Türkçenin de oldukça eski bir dil olduğunu belirtmiştir. Tarihsel süreçte dönemin şartları ve yaşanan fetihler ve istilalar gereği Türk topluluklarının geniş coğrafyalara dağıldıkları belirtilmiş ve bu durumun da şive ayrılıklarına yol açtığı ileri sürülmüştür. Öyle ki, Rusya'da kullanılan Türkçe Ruslaşmış, Osmanlı ve Türkistan coğrafyasındaki Müslümanlarla anlaşmayı güç hale getirmiştir. “*Ne azîm bir iftirâk, ne söylenemeyecek bir berbatlık.*” sözleriyle söz konusu bütün bu ayrılık durumuna karşı tepkisini ortaya koyan Sevindik, değişimin doğal bir süreç olduğunu ve bundan şikâyet etme yolunda olmadığını da eklemiştir.<sup>8</sup> Makalesinde yazdığı önerilerle de bu durumu sadece eleştirmek yerine, tespit ettiği sorunlara bir çözüm yolu arama gayretinde olduğunu doğrulamaktadır. Bu noktada ilk etapta dil ve edebiyata eleştirilere yer verilecek, ardından konudaki çözüm önerilerinden bahsedilecektir.

### 3.1. Dil ve Edebiyata Yönelik Eleştiriler

Sevindik, Müslüman coğrafyasında Türk edebiyatına yeterince önem verilmediğini ve halk tarafından mevcut kadim ve değerli eserlere itina gösterilmediğini ifade etmektedir. Aksine, Avrupalıların bu eserlerden istifade ettiğini, eserlerin çevirilerini yapıp kendi müfredatlarına eklediğini söylemekte ve bu anlamda, o dönem Fransızlardan yoğun çeviriler yapan Ammanlı kardeşleri de söz konusu Türkçe eserlere itibar etmemeleri nedeniyle eleştirmektedir.<sup>9</sup> Bahsi geçen dönemde Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmalarından dolayı, Avrupalıların gerek Türk diline gerek Türk diline ait kadim eserlere olan ilgisinin artmaya başladığı düşünülmektedir.<sup>10</sup>

İshaki<sup>11</sup> “*Rusyalı Müslümânlar*” yazı dizisinin edebiyat ve basın konusunu ele aldığı 5. bölümünde, Osmanlı Türklerinin edebiyat alanında gelişme göstermedikleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Birkaç eser dışında millî edebiyata yönelik eserlerin üretilmediğini ve Fransız edebiyatı muhabbetleriyle onlarca yılı ziyan ettiklerini ifade etmiştir. Rusya Tatarlarının ise tam tersine millî edebiyata değer verdiklerini ve millî edebî eserler ürettiklerini belirtmiştir.<sup>12</sup> Bu noktada Sevindik ve İshaki'nin görüşleri bir dereceye kadar farklılık göstermekte-

<sup>8</sup> A.e., s. 300-301.

<sup>9</sup> A.e., s. 301.

<sup>10</sup> Deliorman, “a.g.m.”, s. 360.

<sup>11</sup> *Muhammed Ayaz İshaki (1878-1954): Yazar ve gazeteci olan İshaki, Kazan Tatarlarındandır. İdil-Ural Türkleri'nin millî uyanış ve kurtuluş mücadelesinde öncülük yapmıştır. Hürriyet ve Terakki gazetelerinin gizli politik faaliyetlerinde rol alan İshaki, 1905'te Tatar halkının siyasi ve ekonomik haklarını savunmak amacıyla “Tangçılar” isminde ihtilalci sosyalist bir teşkilat kurmuş ve 1906'ta Tang (Tang Yıldızı) gazetesini neşretmiştir. Hayatı boyunca ondan fazla gazete çıkaran İshaki'nin yaklaşık elli tane eseri bulunmaktadır. (Bkz.: Mustafa S. Kaçalın, “İdilli, Muhammed Ayaz İshaki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 474-476.)*

<sup>12</sup> Kazanlı Ayaz, “Rusya Müslümânları V”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 56, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909, s. 61.

dir. Sevindik genel Türk Müslüman coğrafyasına yönelik bir eleştiri yaparken, İshaki Osmanlıyı eleştirmiş ve Rusya'daki gruplardan sadece kendi yaşadığı bölge olan Tatar coğrafyasındaki edebiyatın geliştiğini öne sürmüştür.

Sevindik, Avrupalıların kadim eserleri bulup tercüme etmelerini, Türklerin ve Müslümanların ise eserlere ilgisiz kalışını iki sebeple açıklamaktadır. İlki, ilmi anlamda ilerlemeyerek eski sadelik ve darlıkta kalınmasıdır. İkinci ise Arapça'nın Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler sayesinde saflığını korurken, Türk dilindeki malzemelerinin çoğunun aslen Türkçe olmayışı sebebiyle maruz kalınan dildeki yozlaşmadan kaynaklı olarak eski darlığına ek olarak daha da darlaşmasıdır. Bu noktada yukarıda eleştirilen Ammanlı kardeşlere Türk uleması da eklenmiştir. Türk ulemasının Arapça pek çok kitap yazdığını vurgulamasının akabinde sorduğu “nasıl kendi lisânımızda bir kitâb telif ve cem' etmeye hâcet buyurmamışlar?” ifadesiyle bu tenkidini göstermektedir.<sup>13</sup>

Sevindik'in dikkat çektiği başka bir konu da alfabe meselesi olmuştur. Buna göre Osmanlıların kullandığı dil gibi, Rusya Müslümanlarının da kullandığı dilin yazıya dökümünde harflerden kaynaklı eksiklikler bulunmaktadır. Benzer bir durumu Bosna Hersek'teki Müslümanların da yaşadığını, kullandıkları Latin alfabesinde kendi dillerine uygun 'nj', 'gj' seslerine uygun harflere ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. “Bundan 20 sene mukaddem İngiltere'de bir Müslümân yok iken şimdi Liverpool, Manchester'da 20-30 bini mütecâviz ehl-i İslâm vardır. Bunlar gibi Avrupa'da İslâmiyeti kabul edenler daima tezâyüd etmekte. İşte bunlarda dilleri, hurûfâtı ile Kurân-ı Kerim gibi dini kitaplar yazmak müşkül olacaktır. Cümlesini kabul eder surette vâsi' elifbâ teşkil etmemiz elzemdir.” diyerek durumu daha da geniş bir çapta ele almıştır.<sup>14</sup> Bu noktada akademisyenler de o dönemde dünyada iki alfabesi dahi olan bir dil bulunmazken Türkçenin yirmiden fazla alfabesinin bulunduğu bilgisini vermişlerdir. Bu doğrultuda hem Türkçedeki sesleri tamamıyla karşılayan tek bir alfabe olmadığı hem de ortak bir alfabeye ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir.<sup>15</sup> Bu anlamda Münif Paşa ve Mirza Fethali Ahundzade söz konusu sorunların farkında olarak alfabe reformu girişimi başlatan ilk kişilerden olmuşlardır.<sup>16</sup>

Dil ve edebiyata yöneltilen eleştirilerde Türklerin genel manada edebiyatta zayıf kaldığı ve kadim eserlere itibar etmediği düşünülmektedir. Yazmayı, üretmeyi, tercüme etmeyi, çoğaltmayı ve diğer edebiyatların etkisinden sıyrılmayı savunan yazarlar millî edebiyata yoğunlaşma fikrine çağrıda bulunmaktadırlar ve Avrupa'da nasıl Türkoloji eğitiminin önemi artmışsa söz konusu Türklerin var olduğu coğrafyalarda da artmasını istemektedirler.

<sup>13</sup> Sevindik, “a.g.m.”, s. 301.

<sup>14</sup> A.e., s. 302.

<sup>15</sup> Nesrin Güllüdağ, “Büyük Türkçü Fikir Adamı Gaspıralı İsmail Bey”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/1, Ankara 2001, s. 449.

<sup>16</sup> Mustafa Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, Ankara 1989, s. 473.



### 3.2. Dil ve Edebiyata Yönelik Çözüm Önerileri

Sevindik, Türkçenin hem içerik hem de biçim yönüyle doğru ve kolay bir dil olduğunu belirtir. Her ne kadar cümle yapısı (nahiv) ve kelime yapısı (sarf) Arapça kadar geniş olmasa da Türk lisanı kısa ve öz oluşuyla kendini göstermektedir ve bu anlamda geniş olmayışı bir noksanlık olarak değil vecazet sahibi olmakla nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda da Türkçenin kendine yeten bir dil olduğunu ve bir çözüm yolu olarak dildeki ayrılıkların giderilmesi için dilde geniş bir ıslahın yapılmasını ve bu ıslahın çoğul kalıplardan, tamlamalara ve hatta sözlüklerle yazım kılavuzlarına varıncaya kadar derin ve ciddi şekilde gerçekleşmesini savunmaktadır.<sup>17</sup> Bu noktada çok yönlü bir ıslahın yapılmasının gerekliliğine kanaat getirmiştir.

Dildeki yozlaşmanın Arapça ve Farsça kelimelerin dile karışması sonucu meydana geldiğini ve mevcut Türkçenin üçte birinin bu iki dile ait kelimeler üzerinden kullanıldığını belirten Sevindik, bu noktada ise Avrupa'daki kavimlerin Latince ve Yunanca kelimeleri terk ederek yaptıklarına benzer bir hareketle Türk dilinin de Arapça ve Farsçadan arındırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Aksi takdirde, Osmanlıların mevcut durumda kullandıkları edebiyat ve ilim dilinin övünülecek bir edebiyat olmadığını söylemektedir. Ayriyeten, her ne kadar "Osmanlılar" olarak bir grubu nitelese de Türklerin "Osmanlı", "Rusya Müslümanları" gibi sıfatlarla çağırılmamasını söyler. Ortak edebî Türkçenin kullanımı sağlandığı sürece söz konusu sıfatlarla nitelenmenin gereksiz olduğuna vurgu yapmış ve böylece bir 'ittihad' çağrısında bulunmuştur.<sup>18</sup>

Gaspiralı, Sevindik'in önerilerine benzer şekilde dilin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması gerekliliğini savunmuş ve bunu da çıkardığı Tercüman gazetesinde tatbik etmiştir.<sup>19</sup> Ziya Gökalp, tasfiyecilik adı verilen arındırılma işlemini bir yere kadar savunmakta, dilde kalıplaşmış ve kökleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin tasfiye edilip yerine Türkçe köklerden yeni üretilen kelimelerin metinlerde garip durduğunu ve halkın anlamasının da daha zor olacağını belirtmiştir.<sup>20</sup>

Edebiyat alanında yapılabilecek bir reform olarak her bir topluluktan edebiyat temsilcilerinin seçilmesini ve bu temsilciler tarafından cemiyetler kurulmasını öneren Sevindik, bu sayede dilin hem muhafaza edileceğini hem de genişleyeceğini öngörmektedir.<sup>21</sup> Bu anlamda edebiyatçı önderlerin yerel boyutta örgütlenmeyi üstlenmesiyle milli bir girişim yapılabileceğini savunmaktadır.

### 4. Ortak Edebî Türkçe Bağlamında Eğitim

Ortak edebî Türkçe ile eğitim alınması konusu Rusya Müslümanları arasında uzun zamandan beri dile getirilen bir durumdur. Bunun savunucula-

<sup>17</sup> Sevindik, "a.g.m.", s. 300.

<sup>18</sup> A.e., s. 301-302.

<sup>19</sup> Mehmet Saray, "Gaspiralı'nın Türk Dünyasında Verdiği Dil ve Kültür Birliği Mücadelesi", *Türk Kültürü Dergisi*, S. 337-338, 1991, s. 312.

<sup>20</sup> Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1968, s. 10.

<sup>21</sup> Sevindik, "a.g.m.", s. 302.

rından biri, sade bir dil kullanım metoduyla ilerleyen usul-i cedit okullarının kurucusu olan Gaspıralı'dır. Usul-i cedit okulları Çarlık Rusyası hükümetinin denetimsizliği sebebiyle, uzun süre ayakta kalabilmiştir. Ancak genel manada Rus hükümetinin milliyetçi tutumları sebebiyle Rus coğrafyasında her Müslüman bu okullardan ve edebî Türkçe kullanımından istifade edememektedir.<sup>22</sup>

Duma'daki Müslüman muhabirlerin çalışmaları sonucunda hazırlanan<sup>23</sup> “Rusya’da Mekâtib-i İbtidâiyede Lisân-ı Umûmî” başlıklı yazı Rusya’daki ilk okullarda ortak edebî Türkçe kullanımının gerekliliğini ele almıştır. Rusya’da ki Rus olmayan çocukların ilkokulun ilk iki senesinde kendi dillerinde ve Rus dilinde eğitim almalarını öngören bir kanuna istinaden, Duma’daki Müslüman üyeler tarafından söz konusu kanunda değişikliğe gidilmek istenmiştir. Bunun sebebi de bu maddenin suistimal edilerek çocukların kendi dillerinde eğitim yerine sadece Rusça eğitime başlamakta olduklarıdır. Düzenleme teklif edilen kanun maddesine göre Rusya’daki Müslüman çocuklar ilkokulun ilk iki senesinde kendi dillerinde eğitim alıp üçüncü senelerinde Rusça eğitime başlayabileceklerdi. Ancak Duma’daki eğitim komitesi bu değişiklik talebini reddetmiştir.<sup>24</sup>

Değişikliğe gidilmek istenen başka bir madde de Rus olmayan çocukların dinî eğitimlerini devletin maddi olarak karşılamayacağı, ancak dilerse kendi finansal destekleriyle bu eğitimi gerçekleştirebilecekleri maddesidir. Müslüman üyeler yine bir değişiklik talebinde bulunarak Müslüman çocukların da dinî eğitiminin mecburi olduğunu kanuna eklemek istemişlerse de eğitim komitesi tarafından yine reddedilmiştir.<sup>25</sup> Buradan anlaşılmaktadır ki, Rus hükümeti sadece Rus çocukların Hristiyan dinindeki eğitimlerini mecburi olarak görmekte, diğer dinlere mensup grupların dinî eğitimleri finansal koşulların getirisine terk edilmektedir.

İki reddin akabinde daha toplayıcı bir değişiklikle Duma’da taleplerini dile getirmek isteyen Müslüman üyeler, “Müslümânların sâkin oldukları mahallerde çocukların kendi lisânlarını ve dinlerini birlikte ta’allum etmeleri mecbûridir.” demişlerse de bu da reddedilmiştir.<sup>26</sup>

Osmanischer Lloyd gazetesinde söz konusu eğitim müzakereleri hakkında yazılmış ve yazı “Rusya’daki Türkçe” başlığı ile Sırat-ı Müstakim dergisinde yer almıştır. Yazıda, eğitim müzakerelerinin Rusya Müslümanlarının ortak edebî dili olarak Tatarcanın kabul edilmesiyle sonuçlandığı, Türkçe ile eğitimin reddedildiği bilgisi mevcuttur. Bunun sebebi de Türkçe eğitimin Rusya’da Panislamist görüşün yaygınlaşmasını büyük ölçüde kolaylaştıracağı şeklinde gösterilmiştir. Bu durum şu sözlerle ifade edilmiştir:

<sup>22</sup> Deliorman, “a.g.m.”, s. 364.

<sup>23</sup> Mertoğlu, a.g.e., s. 118.

<sup>24</sup> Sırat-ı Müstakim, “Rusya’da Mekâtib-i İbtidâiyede Lisân-ı Umûmî”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910, s. 283.

<sup>25</sup> A.e.

<sup>26</sup> A.e.



“Çünkü Rus nasyonalistler lisân-ı Türki'nin Rusya'da tedsris edilmesi tehlikeli bir şey olduğunu söylemişlerdir. Panislamizm nümâyişleri Rusya'da günden güne tezâyüd etmekte olduğundan şimdi lisân-ı Türki, İslâm mekteplerinde lisânu tedsris kabul edilecek olur ise bunun Panislâmizm nümâyişlerini daha ziyâde teshîl edeceği söylenmişti. Hatta bazı Rus İslâmları 'Panislâmizm tehlikesinden' bile bahsetmişlerdir. Bunun üzerine lisânu Türki'nin tedsrisi sûret-i kat'iyede men' edilmesine karâr verilerek Tatar lisânı kabûl olunmuştur.”<sup>27</sup>

Bu noktada yazıda Duma meclisi eleştirilmiş, meclisin temsil gücünün yetersizliğine ve kendisinden beklenenleri yerine getiremediğine vurgu yapılmıştır. Bu hususta dil ve siyaset ilişkisinin önemine de dikkat çekilmektedir, nitekim Rusya Müslümanlarının aralarındaki şive farklılıklarının farkında olan Rus milliyetçileri, Rusya Müslümanlarının ortak edebî Türkçede buluşarak Panislamizm aracılığıyla bir birlik yakalaması ve hatta Osmanlıyı arkasına alması fikrinden rahatsızlık duymuşlardır.

Sırat-ı Müstakim dergisi, Osmanischer Lloyd gazetesindeki söz konusu yazıyı yorumlarken, haberin doğruluğu halinde meclisin temsilden yoksun olduğunu ve meclisin bütün toplulukları temsil ederek onların saadetini garanti etmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu anlamda Rusya Müslümanlarının millî gelişmelerini baltalamak olarak nitelendirdiği bu kararın, elbette meşrutiyetin Rusya Müslümanlarının aleyhindeki ilk ve son karar olmayacağı ve devamının geleceğini ifade etmiştir.<sup>28</sup>

Sevindik, şive ayrılıklarının giderilerek dilin umumileştirilmesi gerektiğini belirterek Türkiye'deki ilkokul çocukları ile Rusya Müslümanlarının ilkokul çocuklarının aynı kitapları okumasını ve böylece aynı dimağlara sahip olması gerektiğini dile getirmiştir. Millî duyguların ancak bu şekilde hissedilip gelişeceğini de ayrıyeten eklemiştir.<sup>29</sup> Bu anlamda Sevindik, sınır ötesini de kapsayan ortak bir müfredatı savunmaktadır.

Troytskili Ahmed Taceddin'in<sup>30</sup> “Rusya Müslümânları ve Rus Maârif Nezâreti I” başlıklı yazısında eğitimin yaygınlaştırılması konusunda önemli vurgular yer almaktadır. Kazan'da okunmakta olan “Beyanü'l-Hak” gazetesinin, Rusya Müslümanlarının eğitiminin yaygınlaştırılması için müdafaa rolü üstlendiği de bu yazıda belirtilmektedir. Beyanü'l-Hak gazetesi, “Kamskar Veljuskî”

<sup>27</sup> Osmanischer Lloyd, “Rusya'daki Türkçe”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910, s. 283.

<sup>28</sup> Sırat-ı Müstakim, “Sırat-ı Müstakim”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910, s. 284.

<sup>29</sup> Sevindik, “a.g.m.”, s. 302.

<sup>30</sup> *Ahmed Taceddin (....): Doğum ve vefat tarihi hakkında bilgi bulunmayan yazarın Sırat-ı Müstakim dergisinde Rusya ve Türkistan Müslümanları hakkında pek çok yazısı ve yazı dizisi yayınlanmıştır. Taceddin, aynı zamanda Abdürreşid İbrahim, Osman Cudi ve Yakup Kemal ile 16 Nisan 1910-2 Şubat 1911 tarihleri arasında Rusya Müslümanları açısından önemli bir yayın organı olarak kabul edilen “Teârûf-i Müslimin” dergisini çıkarmış ve dergide yazıları yayınlanmıştır. (Bkz.: Mertoğlu, a.g.e., s. 330, bkz.: Ahmet Kanlıdere, “Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul 2014, s. 167-176.)*

gazetesinde yer alan Rus Eğitim Bakanlığı'na ait bir bildirinın çevirisine yer vermiştir. Buna göre Rusya Müslümanlarının eğitiminin yaygınlaştırılmasını kabul ettirmek için on seneye daha ihtiyaç olduğu, hali hazırda Müslümanların bu duruma hazır olmadıkları, bu doğrultuda hükümetin de finansman sağlamayı düşünmediği, hatta Tatar halkının okula gitme gibi bir niyeti olmadığı ifadeleri yer almaktadır. Kısacası eğitimin yaygınlaştırılması konusunda Hristiyanlar ile Müslümanların eşit muameleye tabi tutulmadıkları yazılmaktadır. Beyanül-Hak gazetesi de buradaki ifadeleri eleştirmiştir ve 1870 tarihli bir beyannameye atıfta bulunarak, beyannameye “*Hristiyandan başka milletleri okutmaktan maksat, onları Ruslaştırmaktır.*” ve “*Binâen aleyh Tatarları Ruslaştırmak ancak aralarına Rus lisânı sokmak ile mümkündür.*” ifadelerinin geçtiğini bildirmektedir. Buna göre de eğitim yaygınlaştırılması konusunda Rusların yaptığı olumsuz beyannameden kırk sene önce kullanılan bu ifadelerde durumun maksadı anlaşılmaktadır. Rus hükümeti Rusya Müslümanlarının Rus diline maruz bırakmayı ve Ruslaştırmayı amaç edindiği çıkarımı yapılmaktadır. Müslümanlarda henüz “*Ruslaşmaya hazır bir hal*” görülmediğinden, yani diğer bir ifadeyle misyonerlik faaliyetlerine maruz kalacak bir hal görülmediğinden dolayı eğitim konusunda hükümetten destek çıkmamıştır.<sup>31</sup>

Beyanül-Hak gazetesinde Rusya Müslümanlarının eğitim konusunda yaşadığı sıkıntılar nitekim iki açıdan dikkat çekmektedir. İlki, eğitimin yaygınlaştırılması ve kendi dillerinde eğitim alma gayeleri taşıyan bir toplumun Çarlık Rusyası hükümetince “*Hristiyanlarla Müslümanların eşit olmadığı*” fikrine alenen maruz kalarak adaletsiz muamele görmeleri, ikincisi de yine kendi eğitimleri ve dilleri için mücadele veren bir toplumun Rus kültürüne ve diline maruz bırakılma fikirleriyle karşı karşıya gelmesidir. Bu doğrultuda da bahsi geçen sorunlarla mücadele etmek adına, kimlik, millî dil ve millî eğitimin yaygınlaştırılması konularının Rus coğrafyasındaki Müslümanlar için önemli var oluş göstergeleri olduğu düşünülmektedir.

### 5. Ortak Edebî Türkçe Bağlamında Basın

Çarlık Rusyası izlediği istibdat politikası sebebiyle basında yoğun bir sansür uygulamıştır. Bu durum, Rusya Müslümanlarının takip edebileceği öngörülen Panislamizm ile Rus hükümetinin buna karşılık takip ettiği Panslavizm politikalarının karşı karşıya gelmesinden kaynaklanmaktadır.<sup>32</sup> Taceddin'in yazısında, bir önceki bölümde yer alan eğitim konularının yanı sıra basın konusunda da vurguların yapıldığı görülmektedir. O da Rus hükümetinin istibdatla basını susturduğuna dikkat çekmiş, ufak bir mesele için bile sürülenlerin olduğunu ifade etmiştir. Taceddin, basının, bir milletin rehberi ve yol göstericisi olduğu, halkı refaha ulaştırmada bir araç olduğu ve hukuksal bir güvence olduğunu belirtir. Bu noktada yaklaşık yüzyıl öncesinde basın ve demokrasi ikilisinin birbirinden ayrı düşünülemediği Taceddin'in yazısında

<sup>31</sup> Troytskili Ahmed Taceddin, “Rusya Müslümanları ve Rus Maârif Nezâreti I”, *Sirât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 61, 22 Teşrin-i Evvel 1325/4 Kasım 1909, s. 143.

<sup>32</sup> Deliorman, “a.g.m.”, s. 361.

açık ve net görülmektedir. Aynı soya veya dine sahip Doğu'daki bir kimsenin, Batı'daki soydaşı veya dindaşıyla da ancak ve ancak basın üzerinden etkileşim yakalayabilmesinin mümkün olduğunu ifade eder.<sup>33</sup>

Taceddin bir istibdat politikası olarak Rusya Müslümanlarının çıkardığı gazetelerin Osmanlıya girişlerine engel olunduğunu söylemektedir. Böylece Rus hükümeti tarafından uygulanan hem bir iç müdahale hem de bir dış müdahale söz konusudur. Kırım'da yayınlanan "Tercüman" gazetesiyle Orenburg'ta yayınlanan "Vakit" gazetelerinin istibdada kurban giderek Osmanlıya erişiminin durdurulduğunu belirtmiştir. Bu noktada Rusya Müslümanlarının basınına Osmanlıdan daha az gelişmiş gören Rus hükümetinin bu müdahalesi anlaşılamamaktadır. Öyle ki, az gelişmiş bir basının, gelişmiş Osmanlı basınına etkilemesi mümkün değildir. Bunu da şu sözleriyle dile getirmiştir: "Burada pek tabî'i olarak bir suâl vârid oluyor: Madem ki Rusya İslâmları matbu'âtı daha hâl-i ibtidâiyede, Osmanlılar onlardan ne ilmen istifâde edecek ve ne de fikren. Acaba o hâlde bunların duhûlune mûmâne'ât göstermenin hikmeti ne olsa gerek?"<sup>34</sup> Ancak yine de Rusya Müslümanlarının Osmanlı ile basınına paylaşmış olmaktan büyük faydalar görmüş olduğunu söylemektedir.

İshaki, 1905 Ekim Manifestosu'nun basın ve edebiyat alanlarında Tatar halkı açısından öncesine nispeten daha rahat bir ortam meydana getirdiğinden bahsetmiştir. Bunun sebebi de her ne kadar layıkıyla uygulanmamış da olsa manifestonun Rusya Müslümanlarına Ruslarla eşit haklar vaat etmesidir.<sup>35</sup> Taceddin de bu noktada istibdat döneminin geride kaldığını, gazeteleri takip etme ve fikir beyan etme konularında özgürlük ortamı yakalandığını söylemektedir.<sup>36</sup>

İshaki, manifestodan önce Rusya Tatarlarının gazete ve dergiler yayınlamalarına resmi olarak izin verilmediğini ve sadece birkaç gazete üzerinden Rusya Müslümanlarının yayın hayatının sürdüğünü belirtmektedir. Bu noktada, Gaspıralı'nın çıkardığı "Tercüman" gazetesi ve Tiflis'te 1903 yılında yayınlanmaya başlayan "Şarkî Rus" isimli gazeteler örnek olarak verilmiştir.<sup>37</sup> Tercüman gazetesinin Kuzey'deki, Doğu'daki ve Batı'daki tüm Türklerin anlayabileceği bir dille yazılmış olduğunu belirten Ziya Gökalp, bu anlamda basında ortak bir dil yakalamanın somut bir örneğinin elde edilmiş olduğunu söylemektedir.<sup>38</sup> İshaki, Ziya Gökalp'in tam tersine Kırım şivesiyle yazılan Tercüman gazetesinin İdil (Volga) Nehri Tatarlarının genel manada anlamadığını, bu nedenle gazetenin sadece belli bir Rusya Müslümanı toplumuna hitap edebildiğini dile getirmiştir.<sup>39</sup> Buna rağmen Gaspıralı'nın dilde sadelik çabasından ve Tercüman'ı Arapça ve Farsça ifadelerden arındırarak yazmaya

<sup>33</sup> Taceddin, "a.g.m.", s. 142.

<sup>34</sup> Taceddin, "a.g.m.", s. 142.

<sup>35</sup> Ayaz, "a.g.m.", s. 60.

<sup>36</sup> Taceddin, "a.g.m.", s. 142.

<sup>37</sup> Ayaz, "a.g.m.", s. 61.

<sup>38</sup> Gökalp, *a.g.e.*, s. 9.

<sup>39</sup> Ayaz, "a.g.m.", s. 61.

çalışmasından ötürü, nitekim diğer gazeteler arasında dili en sade olanın Tercüman gazetesi olduğu düşünülmektedir.<sup>40</sup>

Sevindik, İshaki'nin belirttiği gibi, çeşitli bölgelerdeki Müslümanların kendi şivelerine göre gazeteler yazdığı ve bu gazetelerin de diğer coğrafyalardaki Müslümanlar tarafından anlaşılmasız olduğuna dikkat çekmiştir.<sup>41</sup> İshaki, yukarıda verdiği Tercüman gazetesi örneğine ek olarak “Şarkî Rus”un da benzer şekilde, Azeri Türkçesi şivesiyle yayınlandığından Kazan bölgesinde anlaşılmadığını dile getirmiştir.<sup>42</sup> Osmanlı gazetelerinin de Rusya’da tam manasıyla anlaşılmadığının altını çizen Sevindik, edebiyatçının da gazetecinin de sade ve saf bir Türkçe kullanması gerektiğini söylemiştir. Bunun için de Arapça ve Farsça kelimelerle yaşanan dildeki yozlaşmanın ıslahını savunmaktadır.<sup>43</sup>

Manifestonun sağladığı basın özgürlüğü ile Kazan şivesinde bir gazete yayınlanması fikri ortaya çıkmıştır. Ancak Manifestonun belirsiz bıraktığı toprak meselesinde Müslümanlar arasında oluşan menfaat kavgaları sebebiyle Müslümanların iki fikre ayrılmasından dolayı, ortak bir gazetenin çıkarılması da güç bir durum haline almıştır. Bu anlamda İshaki, pek çok gazetenin çıkacağını ve fikir ayrılıklarının yaşanacağını öngörmüştür. Bu noktada da Osmanlı’yı eleştirerek, Osmanlı’nın sürekli -İslamcılık, Türkçülük vb. gibi fikir değiştirdiğini ve Rus Tatarlarının asla fikir değişikliğine gitmediklerini belirtmiştir.<sup>44</sup> Oysa Tatar halkının gazetelere bir destekçi ve temsilci gözüyle baktığı ve hatta bir siyasi parti temsil aracı olarak konumlandığı için birden çok fikrin olmaması gerektiğini aksi halde birlik olmanın zedeleneyeceğini söylemiştir.<sup>45</sup>

Pek çok gazetenin Manifesto sonrasında yayın hayatına başlamasıyla Rusya Müslümanları varoluş mücadelesini göstermiştir. Sırat-ı Müstakim’in diğer sayılarında da bahsedilen Kazan ve Astrahan bölgelerinde yayına başlayan “Pelenemuk”, “Sişarım”, “Bürhan-ı Terakki” ve “Kazakistan” gazeteleri bunlardan bazılarıdır. Bu anlamda İshaki’nin tahmin ettiğinin aksine gücünü baskından alan Rusya Müslümanları kendi dillerinde yaptıkları yayınlarla daha pozitif bir ortama sahip olmuşlardır.<sup>46</sup>

## 6. Sonuç

Rusya Müslümanlarının ortak edebî Türkçe meselesini Sırat-ı Müstakim dergisi üzerinden inceleyen bu çalışmada dil ve millî kimlik ilişkisinin, birbirinden ayrı düşünülmemeyen unsurlar olduğu ve bu doğrultuda da bir dili konuşan milletlerin kendi dilleri uğruna gayret göstermekten geri durmadığı tespit edilmiştir. Rusya Müslümanlarının şive farklılıklarına sahip olmaları, millî

<sup>40</sup> Gökalp, *a.g.e.*, s. 9.

<sup>41</sup> Sevindik, “a.g.m.”, s. 300.

<sup>42</sup> Ayaz, “a.g.m.”, s. 61.

<sup>43</sup> Sevindik, “a.g.m.”, s. 302.

<sup>44</sup> Ayaz, “a.g.m.”, s. 61.

<sup>45</sup> *A.e.*, s. 62.

<sup>46</sup> Sinan Şahin, *Sırat-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları*, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2019, s. 127.

dilde eğitim alamamaları, ortak bir alfabeyle sahip olamamaları ve Çarlık Rusyası hükümetince basın alanında uygulanan istibdat politikası gibi sorunlar, onları bu konuda millî hislere dayalı olarak pek çok girişim yapmaya teşvik etmiştir. Bu noktada da derginin İslami meseleleri kapsayan yayın politikasının bir gereği olarak İslami coğrafyalardaki meseleleri ele alması doğrultusunda bahsi geçen meselelere yer verilmiş ve görüldüğü üzere Sırat-ı Müstakim yazarları dilin, eğitim ve basın arasındaki ilişkisinin ayrılmaz olduğuna dair vurgular yapmıştır. Çünkü hâkim devletin altında yaşayan bir toplum ancak yeni nesillerin alacağı millî bir eğitimle ayakta kalabilir ve yine aynı şekilde millî bir basın yoluyla kimliğine ve haklarına tercüman bulabilir. Diğer bir ifadeyle basın, mevcut durum için önemli bir varlık alanıyken, eğitim de gelecek adına oluşturulan bir varlık alanıdır. Bu anlamda ikisi de özellikle dil bağlamında, Rusya Müslümanlarının uğraş verdiği önemli alanlardan olmuştur.

Rusya Müslümanlarının, Ruslaştırma politikalarına ve Rus dilinin dayatılmasına karşı çıkararak özellikle eğitim alanında hukuki yollara başvurdukları ve böylece millî bir bilinç taşıyarak dillerini ve etnisitelerini korumayı amaç edindikleri görülmektedir. Ancak, Ekim Manifestosu'ndan sonra oluşan ortamda Rusya Müslümanları tarafından çıkarılan gazetelerin artması ve bu doğrultuda kendi dilleriyle basına dâhil olmaları olumlu olarak değerlendirilmekle birlikte, Çarlık Rusyası'nın güttüğü milliyetçi politikalar nedeniyle Rusya Müslümanlarının ortak edebî Türkçe meselesine dair çözüm önerilerinin büyük ölçüde engellendiği gözlenmiştir.

### Kaynaklar

ALBAYRAK, Mustafa: "Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde, Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 4, Ankara 1989.

AYAZ, Kazanlı: "Rusya Müslümanları V", *Sırat -ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 56, 17 Eylül 1325/30 Eylül 1909.

DELİORMAN, Altan: "Gaspıralı'nın Fikir Dünyası", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/1, Ankara 2001.

EFE, Adem: "Sebilürreşâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

GÖKALP, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1968.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin: "Büyük Türkçü Fikir Adamı Gaspıralı İsmail Bey", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/1, Ankara 2001.

KAÇALIN, Mustafa S.: "İdilli, Muhammed Ayaz İshaki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

KANLIDERE, Ahmet: "Türk Basınında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri (1910-1914)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul 2014.

MERTOĞLU, M. Suat: *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

OSMANISCHER LLOYD, “Rusya’daki Türkçe”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910.

SARAY, Mehmet: “Gaspıralı’nın Türk Dünyasında Verdiği Dil ve Kültür Birliği Mücadelesi”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 337-338, 1991.

SEVİNDİK, A.: “Rusya Müslümânlarında Dil ve Edebiyât”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 1, S. 19, 18 Kânûn-i Evvel 1324/31 Aralık 1908.

SİRÂT-I MÜSTAKİM: “Rusya’da Mekâtib-i İbtidâiyede Lisân-ı Umûmi”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910.

SİRÂT-I MÜSTAKİM: “Sırât-ı Müstakim”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 70, 23 Kânûn-i Evvel 1325/5 Ocak 1910.

ŞAHİN, Sinan: *Sırât-ı Müstakim Dergisine Göre Rusya Müslümanları*, Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2019.

TACEDDİN, Troytskili Ahmed: “Rusya Müslümânları ve Rus Maârif Nezâreti I”, *Sırât-ı Müstakim Dergisi*, C. 3, S. 61, 22 Teşrin-i Evvel 1325/4 Kasım 1909.

YILDIRIM, Ali - ŞİMŞEK, Hasan: *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.



### **Extended Abstract**

#### **The Common Literary Turkish Issue Among Russian Muslims: A Study On Sırat-ı Müstakim Magazine**

Due to the wide area covered by the ancestral lands of Russian Muslims in Tsarist Russia, interaction with other communities and the continuous development and change of the languages they used in the historical process, there were dialect differences among the Turkish tribes, which could be quite far apart. Nearly twenty Turkish tribes started to lose their independent political formations in favor of the Russians and focused on the issue of common literary Turkish language, especially because of the repressive policies followed by this new ruling state at that time and the separatist policies carried out to make them forget their identity.

The aim of this study is to identify the problems faced by the Russian Muslims, who were geographically widely spread, in the use of common literary Turkish, which was discussed by the authors of Sırat-ı Müstakim magazine, and to convey how much they could unite around this common literary Turkish.

A. Sevindik's *"Language and Literature in Russian Muslims"*, Muhammed Ayaz İshaki's *"Russian Muslims V"* with the signature of *"Kazanlı Ayaz"*, *"Russian Muslims and Russian Education Ministry"* by Ahmed Taceddin from Troitsk, the articles of *"Public Language in Primary Schools in Russia"* containing the works of Muslim reporters with the signature of *"Sırat-ı Mustakim"* and the article *"Turkish in Russia"* translated and quoted from the Osmanischer Lloyd newspaper were subjected to descriptive analysis, which is one of the qualitative research methods, and within the scope mentioned above, the efforts and opinions of the Russian Muslims on the subject were determined and interpreted.

In the first part, the issue of language and literature in Russian Muslims was mentioned in the context of common literary Turkish and its simplification. In the criticisms directed to language and literature by Sevindik and İshaki, it was thought that Turks were generally weak in literature and did not respect ancient works. These authors, who advocated writing, producing, translating, reproducing and avoiding the influence of other literatures, called for the idea of concentrating on national literature. Sevindik proposed that literary representatives from each community should be elected and societies be established by these representatives in order to preserve and expand the language. Stating that the corruption in the language was caused by the mixing of Arabic and Persian words, he advocated that Turkish was a self-sufficient language and that a wide improvement should have made in the language in order to eliminate the differences in the language as a solution, and that this improvement should have carried out in a deep and serious manner, from plural patterns to phrases and even dictionaries and spelling guides.

In the second part, education in common literary Turkish context was mentioned. Based on a law that stipulated that non-Russian children in Russia had to receive education in their own language and Russian language in the first two years of primary school, a change in the law was requested by the Muslim members of the Duma. The reason for this was that by the abuse of this article, children started education only in Russian instead of education in their own language. According to the proposed law article, Muslim children in Russia could get an education in their own language in the first two years of primary school and start Russian education in the third year. However, the education committee in the Duma rejected this change request. It was written in Osmanischer Lloyd newspaper about the education negotiations and the article was published in Sırat-ı Müstakim magazine with the title *"Turkish in Russia"*. In the article, there was information that educational negotiations resulted in the Tatar dialect as the common literary language of Russian Muslims, and education in Turkish was rejected. The reason for this was shown as that Turkish education would have facilitated the spread of the Pan-Islamist view in Russia. As a matter of fact, the difficulties that Russian Muslims had experienced in terms of education drew attention from two aspects. The first was a society aiming to promote education and receive

education in their own language was treated unfairly by the government of Tsarist Russia, publicly exposed to the idea that “*Russians and Muslims are unequal*”, the second was that a society struggling for its own education and language had come across with the ideas of being exposed to Russian culture and language.

In the third part, the issue of press in the common literary Turkish context was mentioned. Tsarist Russia applied a heavy censorship in the press due to its policy of tyranny. This situation arose from the confrontation between Pan-Islamism, which was predicted to be followed by the Russian Muslims, and the policies of Panslavism followed by the Russian government. Taceddin pointed out in his article that before the 1905 October Manifesto, the Russian government silenced the press with tyranny and stated that there were people who had been exiled for even a small issue. Ishaki mentioned that the Manifesto, which promised the Russian Muslims equal rights with the Russians, created a more comfortable environment for the Tatar people in the fields of press and literature. With the freedom of the press provided by the manifesto, the idea of publishing a newspaper in the Kazan dialect emerged. However, although Ishaki predicted that the newspapers would have caused differences of opinion, with the publication of many newspapers after the Manifesto, Russian Muslims showed their struggle for existence.

As a result, it was seen that the Muslims of Russia, opposing the Russification policies and the imposition of the Russian language, resorted to legal remedies, especially in the field of education, and thus aimed to protect their language and ethnicity by carrying a national consciousness. However, in the environment that emerged after the October Manifesto, although the increase of newspapers published by Russian Muslims and their participation in the press in their own language in this direction was considered positive, it was observed that the solution proposals of the Russian Muslims regarding the common literary Turkish issue were largely blocked due to the nationalist policies pursued by the Tsarist Russia.